

Erving Goffman

VŠICHNI HRAJEME
DIVADLO

*Sebeprezentace
v každodenním životě*

 Nakladatelství
Studia
Ypsilon

1999

hraje významnou úlohu, kde jednotlivec na počátku svému představení věří, a pak nějakou dobu kolísá mezi upřímností a cynismem, než projde všemi fázemi a zvraty sebedůvěry osoby nacházející se v jeho postavení. Studenti medicíny vypovídají o tom, že idealisticky zaměřeni začínající medicí zpravidla na určitou dobu své zbožné úmysly odloží. Během prvních dvou let zjistí, že jejich zájem o medicínu musí jít stranou, aby mohli veškerý svůj čas věnovat úkolu učit se, jak úspěšně složit zkoušky. Během dalších dvou let jsou příliš zaneprázdněni studiem chorob na to, aby mohli prokazovat větší zájem o nemocné. A teprve po dokončení lékařského studia mohou znovu prosadit své původní ideály lékařství jako služby.⁶

Můžeme sice očekávat, že nalezneme přirozené kolísání mezi cynismem a upřímností, ale přesto nesmíme vyloučit existenci takového přechodného bodu, v němž jednotlivce udržuje trocha sebeklamu. Zjistíme, že se jednotlivce může pokusit přimět obecnost, aby jeho samého i situaci posuzovalo určitým způsobem, a tento soud může být dokonce jeho konečným cílem, a přesto jednotlivce nemusí stoprocentně věřit, že zasluhuje takové ohodnocení, o jaké žádá, nebo že zdání reality, které podporuje, je platné. Další směs cynismu a skutečného přesvědčení je zachycena v Kroeberově pojednání o šamanismu:

„A pak je tu starý problém podvodů. Většina šamanů či medicinmanů na celém světě si při léčení a především při demonstrování vlastní moci pravděpodobně vypomáhá obratnými kouzelnickými triky. Ty jsou často předem promyšlené; v mnoha případech si šamani při práci neuvědomují o nic víc, že jde o podvod, než když trik předem promýšlejí. Zdá se však, že ať již své uvědomění potlačují, či nikoli, pokládají své triky za podvod konaný z dobrého úmyslu. Národopisci studující tento jev v terénu jsou všeobecně přesvědčeni, že i ti šamani, kteří si podvodnost svého jednání uvědomují, ve svou moc přesto pevně věří a především věří v moc ostatních šamanů: žádají je o radu, když oni sami nebo jejich děti onemocní.“⁷

Fasáda

Užívám termínu „představení“, když chci odkázat na veškerou činnost, kterou jednotlivce provádí v době vyznačující se jeho trvalou přítomností ve společnosti konkrétního souboru pozorovatelů a která má na pozorovatele nějaký vliv. Bude výhodné označit jako „fasádu“ tu část jednotlivcova představení, která slouží obecným a ustáleným způsobem k výkladu situace pro ty, kdo představení sledují. Fasáda je tedy standardní výrazové vybavení, které jednotlivce záměrně či mimoděk užívá během svého výkonu. Pro naše předběžné účely bude výhodné rozdělit a označit standardní součásti fasády.

Za prvé je zde „scéna“, zahrnující nábytek, výzdobu, rozmístění objektů v prostoru a další předměty v pozadí, jež vytvářejí kulisy a rekvizity pro množství lidských činností hraných před, uvnitř a na této scéně. Ta zůstává z geografického hlediska na svém místě, takže ti, kdo chtějí užívat konkrétní scénu jako součást svého představení, nemohou toto představení začít, dokud se nepřesunou na příslušné místo, a musí je ukončit, když scénu opustí. Pouze ve výjimečných případech se scéna přesouvá s účinkujícími; jsme toho svědky při pohřebních průvodech, slavnostních přehlídkách či snových procesích králů a královen. Zdá se, že tyto výjimky v podstatě nabízejí jakýsi zvláštní druh ochrany účinkujícím, kteří jsou, nebo se na čas stali, vysoce posvátnou bytostí. Tyto veličiny je samozřejmě třeba odlišit od značně světských účinkujících z vrstvy „pouličních kramářů“, kteří svá pracoviště mezi představeními přemisťují, nebo jsou k tomu často nuceni. Na to, aby měl stále místo pro scénu, je vládce možná příliš posvátný a kramář příliš světský.

Uvažujeme-li o jevištních aspektech fasády, vybaví se nám většinou obývací pokoj konkrétního domu a malý počet účinkujících, kteří se s daným prostorem dokáží velmi dobře identifikovat. Nevěnovali jsme dostatek pozornosti skupinám znaků, které si mnozí účinkující na určitý čas přivlastňují. Pro západoevropské země je typické, a nepochybně je to i zdrojem jejich stability, že všichni

lidé, kteří si to mohou dovolit, mají možnost pronajmout si neomezený počet luxusních scén. Názorný příklad můžeme citovat ze studie popisující britské vyšší státní úředníky:

„Otázka, do jaké míry lidé, kteří stoupají na vrchol státní správy, přebírají „tón“ nebo „nádech“ třídy, která se liší od té, k níž přísluší rodem, je velmi choulostivá a obtížná. Jedinou jednoznačnou informací relevantní pro tuto otázku jsou údaje o členství v proslulých londýnských klubech. Více než tři čtvrtiny našich vysoce postavených úředníků jsou členy jednoho či více prestižních a velice přepychových klubů, kde zápisné může dosahovat až dvaceti guinejí i více a roční členské příspěvky činí něco mezi dvanácti a dvaceti guinejemi. Tato zařízení jsou celým svým prostorem, vybavením, životním stylem v nich zaběhaným a vůbec celou svou atmosférou zařízeními vyšší třídy (nikoli pouze vyšší střední třídy). Přestože mnohé jejich členy nelze označit jako bohaté muže, pouze zámožný muž by dokázal bez cizí pomoci zajistit sobě a své rodině prostředí, jídlo a pití, služby a další vymoženosti dosahující stejné úrovně, jakou nachází v klubech Union, Travellers či Reform.“⁸

Další příklad nacházíme v současném rozvoji lékařské profese. Pro lékaře je čím dál důležitější mít přístup ke špičkovému vědeckému výzkumu, prováděnému ve velkých ústavech, v důsledku čehož má čím dál méně lékařů pocit, že jeho scéna je místem, které po službě zamkne a jde domů.⁹

Užijeme-li termínu „scéna“ k označení jevištních součástí výrazového vybavení, pak můžeme užít termínu „osobní fasáda“ k označení dalších částí výrazového vybavení, které nejužěji identifikujeme se samotným účinkujícím a které, jak přirozeně očekáváme, budou účinkujícího následovat kamkoli. Do osobní fasády můžeme zahrnout odznaky úřadu či hodnosti; oblečení; pohlaví, věk a rasu; velikost a vzhled; držení těla, způsob mluvy, výraz obličeje, gestikulaci, a tak podobně. Některé z těchto „nosičů znaků“, jako například rasový typ, jsou relativně dané a ani po dlouhé době se u jednotlivce v různých situacích nemění. Na druhé straně jsou některé z těchto znakových prostředků relativně pohyblivé či přechodné, jako jsou výrazy obličeje, a v průběhu představení se mohou změnit během jediné chvíle.

Někdy je výhodné rozdělit podněty tvořící osobní fasádu na „vzhled“ a „způsob vystupování“, podle funkce informací těmito podněty sdělovaných. „Vzhled“ může odkazovat na ty podněty, jejichž funkcí je v té chvíli informovat nás o společenském postavení účinkujícího. Tyto podněty vypovídají rovněž o přechodném rituálním stavu, v němž se jednotlivec nachází: zda je zaměstnán formální společenskou činností, prací, nebo neformální zábavou; zda třeba neoslavuje počátek nové fáze v cyklu sezón nebo ve svém životním cyklu. „Způsob vystupování“ na druhé straně může odkazovat na ty podněty, jejichž funkcí je v daném okamžiku upozornit nás na to, jakou interakční roli hodlá účinkující sehrát v blízké se situaci. Tudiž povýšený, agresivní způsob může vzbudit dojem, že účinkující očekává, že bude iniciátorem slovní interakce a bude řídit její směr. Pokorný, zakřivený způsob může vzbudit dojem, že účinkující se už předem chystá podřídit se vedení druhých, či alespoň že se jejich vedení podvolí.

Je samozřejmé, že téměř vždy očekáváme mezi vzhledem a způsobem vystupování soulad, jímž se vzájemně potvrzují; očekáváme, že rozdíly ve společenském postavení jednotlivých účastníků se nějakým způsobem projeví odpovídajícími rozdíly v náznamech očekávané role v interakci. Takový druh adekvátní fasády je možné ukázat na následujícím popisu mandarínova průvodu v jednom čínském městě:

„Těsně za tím... přepychový trůn mandarína držený osmi nosiči vyplňuje prázdné prostranství ulice. Je to starosta města a ve všech praktických záležitostech je nejvyšším vládcem. Ideální typ hodnostáře, neboť je velkého a impozantního vzrůstu, a vyzařuje z něj hrůzu budící přísnost, která nedává zapomenout na to, že zrovna teď možná míří k popravišti, aby vydal povel k stětí nějakého zločince. Mandarín se vůbec při svých vystoupeních na veřejnosti takto neparují. Za mnoho a mnoho let jsem ještě nezažil, aby se některý z nich, ať už ten nejvyšší, nebo nejnižší, třeba jen usmál nebo pohlédl na svůj lid s pochopením, když v nosítkách cestuje za služebními záležitostmi městem.“¹⁰

Samozřejmě je možné, že si vzhled a způsob vystupování někdy protičečí, jako například když účinkující, který se zdá být vyššího postavení než jeho obecenstvo, jedná nečekaně rovnostář-

ským, důvěrným či omluvným způsobem nebo když se účinkující oblečený do oděvu značícího vysoké postavení představí jednotlivci s ještě vyšším statusem.

Kromě očekávání, že si budou odpovídat vzhled a způsob vystupování, samozřejmě očekáváme také určitou logickou spojitost mezi scénou, vzhledem a způsobem vystupování.¹¹ Taková logická spojitost představuje určitý ideál, který je prostředkem pro podnícení naší pozornosti a zájmu o výjimky. V tomto studentům pomáhají novináři, neboť výjimky z očekávané logické souvislosti mezi scénou, vzhledem a způsobem vystupování jsou zdrojem pikantní příchuti a kouzla mnoha profesí a tím, co způsobuje prodejnost mnoha časopisových článků. Například profil Rogera Stevense (agenta realitní kanceláře, který zprostředkoval prodej Empire State Building), otištěný v *New Yorkeru*, komentuje zarážející skutečnost, že Stevens bydlí v malém domku, má skromnou kancelář a užívá obyčejný dopisní papír bez předtištěného záhlaví.¹²

Abychom mohli hlouběji prozkoumat vztahy mezi několika částmi společenské fasády, bude výhodné nejprve zvážit významné rysy informací sdělovaných fasádou, jmenovitě jejich abstraktnost a obecnost.

Ať již je úloha jakkoli specializovaná a jedinečná, její společenská fasáda bude mít až na určité výjimky tendenci tvrdit skutečnosti, jaké o sobě mohou stejně dobře tvrdit a přivlastňovat si je i další, poněkud odlišné úlohy. Například mnoho povolání ve sféře služeb nabízí svým zákazníkům výkony, z nichž dramaticky vyzařuje čistota, modernost, vysoká kvalifikace a integrita. Zatímco ve skutečnosti mají tyto abstraktní normy různou platnost pro různá pracovní představení, pozorovateli jsou zdůrazňovány abstraktní podobnosti. Pro pozorovatele je to báječně výhodné, byť někdy s katastrofálními důsledky. Místo aby měl pro každého mírně odlišného účinkujícího a jeho představení připravený rozdílný vzorec očekávání a způsobu reakce, může danou situaci zahrnout do jedné široké kategorie, ve vztahu k níž je pro něj jednoduché mobilizovat své minulé zkušenosti a stereotypní uvažování. Pozorovatelé pak musí být obeznámeni pouze s malým, a tudíž snadno zvládnutelným rejstříkem fasád a vědět, jak na ně reagovat, aby se dokázali orientovat v širokém spektru situací. Proto je

v Londýně v současnosti mezi kominiky¹³ a prodavači kosmetiky možné sledovat zvyk nosit bílý laboratorní plášť, což má zákazníkům naznačit, že delikátní úkol prováděný těmito odborníky bude vykonán v souladu s normami, vědecky přesně a se vši diskretností.

Existují důvody k domněnce, že tendence k prezentaci velkého počtu různých činností zpoza malého počtu fasád je přirozeným vývojem organizace společnosti. Zmínil se o tom Radcliffe-Brown ve své teorii, že „deskriptivní“ systém pokrevní rodiny, který vyčleňuje pro každou osobu její jedinečné místo, může fungovat ve velmi malých komunitách, ale jak počet osob roste, stává se rozdělení na klany nutností pro sestavení méně komplikovaného systému identifikace a přístupu k jednotlivým osobám.¹⁴ Tuto tendenci vidíme názorně doloženou na příkladu továren, kasáren a dalších velkých organizovaných společenství. Ti, kdo tato zařízení organizují, zjistí, že je nemožné poskytnout zvláštní kantýny, zvláštní způsoby placení, zvláštní práva na dovolenou a zvláštní hygienická zařízení pro každou vrstvu a kategorii personálu v organizaci, a současně cítí, že osoby rozdílného statusu by neměly být bezmyšlenkovitě hozeny do jednoho pytle či společně klasifikovány. V rámci kompromisu je celá škála rozdělena několika klíčovými body a všem, kdo se nacházejí v příslušných mezích, je dovoleno či přikázáno zachovávat v daných situacích stejné společenskou fasádu.

Kromě skutečnosti, že rozdílné úlohy mohou mít společnou fasádu, je dlužno zaznamenat i to, že daná společenská fasáda se institucionalizuje do podoby abstraktního stereotypního očekávání, jež vzbuzuje. Vedle konkrétních úkolů, které jsou jménem této fasády v daném momentě plněny, nabývá fasáda také na významu a stabilitě. Stává se tak „kolektivní reprezentací“ a plnoprávnou skutečností.

Když se herec chopí ustálené společenské role, obvykle zjistí, že pro ni již bylo ustavena konkrétní fasáda. Ať již byl při přijímání role primárně motivován přáním vykonat daný úkol, nebo přáním udržovat odpovídající fasádu, zjistí, že musí činit obojí.

Navíc, když se jednotlivec chopí úkolu, který nejenže je nový pro něj, ale není zavedený ani ve společnosti, nebo když se pokusí

změnit úhel pohledu, jakým je tento úkol posuzován, pravděpodobně zjistí, že již existuje několik pevně ustálených fasád, z nichž si bude muset vybrat. Proto když je nějakému úkolu přiděleno nová fasáda, zjistíme, že jenom zřídka je tato fasáda sama nově vytvořená.

Fasády jsou spíše vybírány, nikoli vytvářeny, a můžeme tudíž očekávat potíže v případech, jsou-li ti, kdo mají nějaký úkol vykonat, přinuceni vybrat si pro sebe vhodnou fasádu z několika dosti rozdílných. Proto se u vojenských útvarů neustále objevují úkoly, které (má se za to) vyžadují příliš velkou autoritu a dovednosti na to, aby je mohl vyřešit někdo zaštitěný fasádou jedné hodnosti, a příliš malou autoritu a dovednost, aby je vykonal někdo skrývající se za fasádou příslušející dalšímu stupni vojenské hierarchie. Vzhledem k relativně velkým skokům mezi jednotlivými hodnotami úkol „ponese“ buď příliš velkou, nebo příliš malou šarží.

Zajímavý příklad dilematu při výběru vhodné fasády z několika ne příliš přesně vyhovujících můžeme nalézt v dnešních amerických lékařských zařízeních, týká se poskytování narkózy.¹⁵ V některých nemocnicích dávají pacientovi narkózu sestry, zaštitěné fasádou, již mohou mít v nemocnici bez ohledu na úkoly, které provádějí – tato fasáda s sebou nese formální podřízenost lékařům a relativně nízké platy. Aby mohla být anesteziologie zavedena jako specializace absolventů medicíny, museli ti lékaři, kteří o ni měli zájem, velmi hlasitě prosazovat myšlenku, že poskytování narkózy je samo o sobě tak složitým a životně důležitým úkolem, že ti, kdo ji poskytují, mají právo na stejné společenské a finanční ohodnocení jako lékaři. Rozdíl mezi fasádami zdravotních sester a lékařů je ohromný; mnoho věcí, které jsou přijatelné pro sestry, jsou *infra dignitatem* pro lékaře. Někteří zdravotníci zastávají názor, že sestra je příliš „malou šarží“ na to, aby dávala pacientům narkózu, a lékař je naopak „šarže příliš velká“; kdyby se stanovil nějaký přechodný stupeň mezi sestrami a lékaři, možná by se našlo jednodušší řešení tohoto problému.¹⁶ Podobně kdyby v kanadské armádě existovala dvouapůlhvězdičková hodnost mezi poručíkem a kapitánem, pak by mohli zubaři ze zdravotnického sboru, z nichž mnozí pocházejí z etnických menšin, dostat hod-

nost, která by jim v očích armády snad lépe příslušela než hodnost kapitánská, jež jim nakonec byla udělena.

Nehodlám zde zdůrazňovat hledisko oficiální organizace nebo společnosti; jednotlivec, jako někdo, kdo vlastní pouze omezený rejstřík znakového vybavení, si musí rovněž nedobrovolně vybrat. Například v domkářské komunitě studované autorem hostitelé často uctili návštěvu přítele tím, že mu nabídli odlivku tvrdého alkoholu, skleničku vína, něco podomácku vyrobeného nebo šálek čaje. Čím byla vyšší hodnost nebo dočasné formální postavení návštěvníka, o to byla větší pravděpodobnost, že mu nabídnou něco bližšího tvrdého alkoholu. Ovšem jeden problém, který měli domkáři s touto škálou znakového vybavení, byl ten, že někteří z nich si nemohli dovolit mít doma otevřenou láhev tvrdého alkoholu, a víno se tak stávalo tím nejvstřícnějším gestem, které mohli učinit. Možná ale ještě běžnější potíží byla skutečnost, že někteří návštěvníci, vzhledem ke svému trvalému a dočasnému postavení v dané době, převyšovali hodnotu jednoho moku, ale ještě nedosahovali hodnoty toho dalšího. Často hrozilo nebezpečí, že se návštěvník bude cítit trochu uražen, nebo na druhé straně, že dojde k plýtvání nákladným a omezeným znakovým vybavením hostitele. U naší střední třídy nastává podobná situace, když se hostitelka rozhoduje, zda prostřít lepší příbory, či nikoli, nebo do čeho bude vhodnější se obléknout, zda do nejlepších odpoledních či nejobyčejnějších večerních šatů.

Již jsem zmínil, že společenskou fasádu je možné rozdělit na tradiční části, jakými jsou scéna, vzhled a způsob vystupování, a že (vzhledem k tomu, že rozdílné úlohy mohou být prezentovány zpoza stejné fasády) nemusíme vždy nalézt přesný soulad mezi konkrétním charakterem představení a obecnou, společností připůsobenou formou, v jaké se nám jeví. Tyto dvě skutečnosti společně vedou člověka k poznání, že prvky sociální fasády konkrétní úlohy nenalezneme jen ve fasádách celého okruhu rolí, ale také že celý okruh rolí, v nichž se objevuje jeden prvek znakového vybavení, se bude lišit od okruhu rolí, ve kterých se vyskytne jiný prvek ze stejné fasády. Jinými slovy právník může hovořit se svým klientem ve společenském prostředí, které užívá pouze k tomuto účelu (anebo jako studovnu), ale oblečení, které má při takové pří-

ležitosti na sobě, může stejně vhodně obléknout, když jde na večeři s kolegy nebo do divadla s manželkou. Podobně grafické listy zdobící stěny jeho pracovny a koberec natažený na podlaze je možné nalézt i v domácím společenském prostředí. Je samozřejmě, že při vysoce formálních příležitostech mohou být scéna, způsob vystupování a vzhled unikátní a specifické a může jich být užito pouze při představeních jediného typu úlohy, ovšem natolik exkluzivní užívání znakového vybavení je spíše výjimkou než pravidlem.

Dramatické zachycení skutečnosti

Je typické, že jednotlivec v přítomnosti druhých naplňuje svou činnost náznaky, které dramaticky zvýrazňují a dokreslují skutečnosti, jež by jinak zůstaly nejasné nebo skryté. Protože má-li mít činnost jednotlivce pro ostatní nějaký význam, musí svou ji mobilizovat takovým způsobem, aby *během interakce* vyjádřil to, co si přeje sdělit. Po účinkujícím může být vyžadováno i to, aby schopnosti, které prohlašuje za své, představil nejen v době trvání interakce, ale dokonce ve zlomku vteřiny. Proto má-li baseballový rozhodčí vzbudit dojem, že si je svým výrokem jistý, musí se vzdát chvilkového zamyšlení, které by ho přesvědčilo o správnosti jeho rozhodnutí. Jeho výrok musí být okamžitý, aby diváky nenechal na pochybách, že si je svým rozhodnutím stoprocentně jistý.¹⁷

Je třeba si povšimnout, že osobám v určitém společenském postavení nepůsobí dramaturgie jejich činnosti nejmenší problémy. Je to dané tím, že některé činnosti, vedoucí k naplnění cíle spojovaného s postavením těchto osob, jsou současně z hlediska komunikace báječně uzpůsobeny jako prostředky živého předávání informací o vlastnostech a rysech, jež účinkující prohlašuje za své. Úlohy zápasníků, chirurgů, houslistů či policistů jsou toho názornými příklady. Tyto činnosti poskytují tak velký prostor k dramatickému sebevyjádření, že typičtí příslušníci těchto profesí – ať již reální, nebo fiktivní – se stávají slavnými a je jim v komerčně organizované obrazotvornosti národa vyhrazeno zvláštní místo.

V mnoha případech je však dramaturgie práce jednotlivce prob-